

A kereshetőséget elősegítette volna egy térkép- és táblázatmutató, esetleg a vizsgált városok nemcsak rangsor szerinti, hanem alfabetikus felsorolása is. Ez utóbbi táblázat azonban a területet jócskán megnövelte volna.

Összességében Beluszky Pál és Györi Róbert munkájáról elmondható, hogy vele a magyar várostörténet-írás hiánypótló munkája született meg, amelyet még sokat fognak idézni, elemzéseit pedig sokan fogják további kutatásokhoz felhasználni. Hiánypótló mű, amely a magyar várostörténet-írásban a 20. század elejének magyar városhálózatát a legbehatóbban és legalaposabban tárgyalja. A kötet fő erénye, hogy a városi funkciók minél szélesebb spektrumának megragadására törekszik, amikor elhelyezi az egyes városokat a bonyolult kategóriarendszerben. A módszertani problémák és a vitatható állítások dacára az utóbbi évek egyik legjelentősebb és legérdekesebb várostörténeti monográfiáját olvashatja el az, aki kézbe veszi a kötetet.

Gerhard Péter

FERKAI ANDRÁS

Lakótelepek

Városháza, Budapest, 2005. (A mi Budapestünk) 78 p.

Ferkai András ebben a könyvében a budapesti lakótelepeket veszi sorra, ám szakítva a köz- és tudományos nyelvhasználatban is általános lakótelep fogalommal, nemcsak a múlt század hatvanas éveitől megépült panelekkel, hanem a több mint száz éve, teleszerűen felépült lakás- és házépítésekkel is foglalkozik. A könyv bemutatta épületek tehát nem stílusosan tartoznak össze, mint a sorozat korábbi, a *Századforduló*, a *Klasszicista Pest* vagy a *Szocreál* építészetét bemutató köteteiben, hanem funkciójuk, létrehozásuk célja és megvalósulásuk változatai miatt.

Az ipari forradalom hatására egyes régi városrészek a felduzzadt népességet befogadó nyomornegyedekké váltak. Az egészségügyi és szociális nehézségek (járványok, bűnözés) a 19. századtól Európa-szerte kikényszerítették a törvényi szabályozás és az építészeti attitűd megváltozását. A gazdaságos és működőképes városfejlesztés feladata a tömeges lakásépítés, a városrendezés, a tipizálás és a várostervezés problémájának megoldási változatait eredményezte. Budapesten – más nyugat-európai városokhoz hasonlóan – a 19. század negyedik negyedétől épültek teleszerűen munkás- és tisztviselőlakások.

Ferkai ezek közül az 1880-as években épült Tisztviselőteleptől az 1980-as években megvalósult Káposztásmegyeri lakótelepig 19 épületegyüttest tárgyal részletesebben. Ezek mind viszonylag rövid idő alatt, egyetlen építési akció keretében jöttek létre, és beépítésmódjukban, épületeik megjelenésében egységre törekedtek. Különbséget jelent, hogy a második világháború előtti általában meghatározott társadalmi réteg vagy népességcsoport számára épültek, az 1945 utániakat azonban foglalkozástól függetlenül (egy még feltáratlan metódus alapján) utalták ki a rászorulóknak. Az építész, építésztörténész, egyetemi tanár szerző könyvének gondolati vezérfonala a – népességi és életmódatokkal alátámasztott – lakásínség kérdése és a lakásépítések megvalósulásának törvényi, politikai háttere, de az egyes lakótelepek leírásakor

szociológiai jellemzőikre is kitér. A könyv a lakótelep-építések történetét három szakaszra osztja, amelyek közt a két világháború jelenti a választóvonalat. A kronológia mellett a másik rendező elv az, hogy ki kezdeményezte, illetve kinek épültek az egyes telepek.

Az első időszakból a MÁV gépgyár munkástelepe és a Wekerle-telep munkások számára épült, az első a gépgyár, a második állami kezdeményezésre. „A” tisztviselőtelepet és a zuglói postástelepet pedig házépítő egyesületek építtették tagjaik számára. Ferkai a tervezésben megnyilvánuló szociális gondoskodást, az egyesületek és a főváros bürokráciájának küzdelmét, a lakóközösségek önszerveződéseit sok adattal és korabeli idézetek felhasználásával írja meg. Az egyes épületcsoportok történetét a kezdetektől máig végigkísérve nemcsak a száz év körüli városrészek kulturális örökségi értékeire figyel, de építészettörténeti kitekintést is kapunk. A mára sok helyütt átépített vagy épp elhanyagolt házak, melléképületekkel zsúfolt kertek helyett szívesebben látná, ha ezek az épületek, településrészek megőrizhetnék eredeti – nemegyszer európai színvonalú – formájukat, de azt is tudja, hogy számolni kell a mai használók igényeivel, érdekeivel is.

1918 és 1945 közt állami kezdeményezésre épültek a Pongrác úti és Juranics utcai lakótelepek, a Bécsi és Németsvölgyi úti városiház-csoportok, a Városszéli (ma Kőbánya–Kertvárosi) telep, a „Dzsumbuj” az Illatos út és a Gubacsi út sarkán, illetve a Hamzsabégi úti lakótelep. A többemeletes bérházaktól az „emberi lét legminimálisabb igényeire szabott tömeglakás”-on (35. p.) keresztül a kis kertes házakig különbözőképpen valósultak meg ezek a telepek, hogy felváltsák az első világháború utáni tömeges vagon-, illetve barakklakásokat. Boldizsár Iván 1935-ös és Ambrus Péter 1988-as szociológiai leírásait idézve Ferkai András nemcsak a használatbavétel korának világát rajzolja elénk, de feltárja azt is, mi tette az egyes lakótelepeket működőképesé vagy éppen konfliktusossá.

Az OTI által épített kertvárosok közül az albertfalvait és a magdolnavárosit tárgyalja. A megvalósulás anyagi lehetőségei mellett itt is hangsúlyosak a tervezéssel kapcsolatos (építészettörténeti jelentőségű) polémiák. A bank és a (nagy)vállalkozók viszonya ugyanúgy vihart kavart, mint a hagyományos és az új építészetet képviselő tervezők felfogásbeli, formai különbségei.

1945 után az államosítás, a tervgazdálkodás és a központi irányítás építkezésekre gyakorolt hatása mellett Ferkai az Építésügyi Minisztérium és a tervezővállalatok viszonyára is utal. A politika és a lakások méretének, valamint minőségének összefüggései már a korábbi időszakokban is megjelentek – ahogyan az egyes telepekre jellemző títustervek is rendre előkerültek!, 1945 után azonban a tipizálás az országban bárhol előforduló épülettípusokat (és minőségeket) eredményezett.

A rendszerváltozásig tartó fejezetet Ferkai András a Magdolnavárosi lakótelep tervpályázatának történetével indítja. A technológiai („héjbeton” szövetszerkezet, illetve vasvázasszerkezet előre gyártott falelemekkel) és formai változatosságot (keretes beépítés helyett szabadon álló sáv- és pontházak) felmutató két pályamű ismertetése (a „Héj-Ház” elnevezésűt az Olgyay fivérek és Sámsondi Kiss Béla, a „Modulust” pedig a Gádoros–Gerle–Málnai–Perczel–Perényi–Preisich csoport jegyezte) meghiúsulásuk ellenére sem öncélú. Sőt. Egyrésztől egy technikailag és formailag is európai felkészültségű, tehetséges építész réteg meglétét mutatja, másrészt sorsuk – az Olgyay fivérek emigráltak, Preisich Gábor Budapest főépítésze lett, Sámsondi Kiss Béla technikai újítása (a héjbeton) kihasználatlan maradt – a korszak politikai és gazdasági viszonyait jellemzi. A Béke úti lakótelep két építési szakasza szintén a politika – itt épp esztétikai – befolyását példázza. A Kerepesi úti lakótelep már a títustervek monotonitását

ért kritikákat felhasználva épült, és az óbudai kísérleti lakótelep is a lakók számára élhetőbb változatosság építészeti igényét, valamint a hatalomnak a tervezéshez való megváltozott viszonyát jelzi. Az Üllői úti, a Kelenföldi, az Újpalotai és a Káposztásmegyeri lakótelepek története a Kádár-korszak lakás-típusterveinek és városépítészeti koncepcióinak változását beszéli el. A gazdaságosság és az építészeti utópiák konfliktusai a tervezőirodák belső ügyeinek tűnhetnek ugyan, e könyv mégis képes megmutatni, mennyire nem azok: a lakótelepen élők életminőségét, a városrész működőképességét határozzák meg az író- és tervezőasztalokon.

Az épületek túldimenzionáltságának, monotonijának, szürkeségének szociológiáját Szelényi Ivánra és Konrád Györgyre hivatkozva világítja meg a szerző. Urbanek Szilvia 1978-as *Magyar Építőművészet*-beli írását* hosszan idézve pedig az építészek racionális és funkcionális szűklátókörűségét ugyanúgy az okok közé sorolja, mint a Kádár-korszak lakótelep-szerkezetekben is megnyilvánuló korlátozó, a lakók önrendelkezésével, spontán szerveződéssel nem számoló attitűdjét.

Az épülőgusban Ferkai a ma épülő lakóparkok hibáiról (zárványok, mert elkülönülnek a város szövetétől) és két, lakótelepekkel kapcsolatos feladatról ír. Az egyik tennivaló, hogy újra meg kell tanulni jófajta lakótelepeket építeni, vagyis a lakóközösségek önszerveződését kihasználó, vegyes beépítésű, saját házakból álló telepeket. A másik, a meglévő lakótelepek megújításának lehetősége: ez nem merül ki a hőszigetelő anyagok felragasztásában és a színes vakolásban, hanem lakások, szintek egyedi kialakításával, egybenyitásával, a közterületek változatos kertészeti és építészeti rendezésével operál.

A *Lakótelepek* című könyv nem szorosan vett társadalomtörténeti vagy szociológiai, de nem is építészettörténeti mű. Egy helyi érdekű, helytörténeti jellegű sorozat darabjaként látott napvilágot. Átlagosan oldalanként tartalmaz egy-egy jó minőségű, méretéhez képest részletgazdag rajzot, színes vagy fekete-fehér képet, a szöveg pedig nemcsak olvasmányos, de a szerző nemegyszer közvetlenül is megszólítja az olvasót. Nincsenek viszont jegyzetek, nincs bibliográfia, nincs névmutató, ami egy népszerűsítő könyvben is hiba. Vajon az a plusz egyoldalnyi papírmennyiség túl nagy árat jelentene, ha ezzel az érdeklődő olvasó továbbindulhatna a tudásmegszerzés útján? A helyzet valójában azért is érthetetlen, mert a sorozat egyes darabjaiban** van irodalomjegyzék. Kerestem a rendszert, vajon a szerzőn vagy a szerkesztőn múlhat-e ennek alakulása, ám nem találtam: a felelős szerkesztő mindenütt Török Gyöngyvér, s ugyanattól a szerzőtől jelent meg tanulmány bibliográfiával és anélkül is.*** Tekintettel arra, hogy a sorozat könyvei témájukat tekintve nemegyszer hiánypótlók, örömteli volna, ha a sorozat formai igényessége a jövőben erre is kiterjedne.

Ferkai könyve az épületegyüttesek tárgyalásában nem érvényesíti végig ugyanazokat szempontokat. Hol többet, hol kevesebbet tudunk meg az építkezés társadalmi indokairól, a tervezés vagy a finanszírozás körülményeiről, a településszerkezet használatbeli következményeiről, az épületek honi és egyetemes építészettörténeti helyéről. Igaz, nem ír egyenlő terjedelemben, egyenlő hangsúllyal az egyes telepekről, és a szövegből azt is kiérezni, hogy mely épületcsoportokat szereti jobban vagy kevésbé (a Wekerlét és az Óbudai kísérleti lakótelepet például inkább, mint a Dzsumbujt vagy a Kelenföldit). Mégis ez a nézőpontbeli változatosság a könyv

* SZ. URBANEK SZILVIA: Újpalotai lakótelep. *Magyar Építőművészet* 69. (1978) 2. sz. 44–47. p.

** GÁBOR ESZTER: *Budapesti villák*. Városháza, Budapest, 1997.¹, 2007.²; PRAKFAI ENDRE: *Római katolikus templomok*. Városháza, Budapest, 2003.

*** PRAKFAI ENDRE: *Szocreál*. Városháza, Budapest, 1999.

egyik erénye. Nem öncélú ugyanis a sokféle megközelítés. A különböző lakótelepek építéstörténete eltérő problémafelvetésekre ad lehetőséget. A telekhez jutás, az engedélyezés valóságát, a tervezői rutinok, jó szándékok és zsákutcák gyakorlatát, a használat rengeteg fel nem ismert, végig nem gondolt csapdáját lehetett megfogalmazni a Tisztviselőtelep, Újpalota vagy Káposztásmegyér kapcsán.

Módszertanilag tanulságos az az interdiszciplinaritás, ahogyan a szükségletek-megvalósulás-használat életbeli hármását a társadalomtörténet-intézménytörténet-szociológia segítségével vizsgálja, míg építészettörténeti érvelésében az elméleti és urbanisztikai szempontok is fontosak. Amellett, hogy evidenciaként kezeli a megbízó-engedélyezés-finanszírozás tervezésre gyakorolt hatását, a megformálás leírásában, értékelésében sem elitista szemléletű, de minden kétség nélkül helyezi az egyébként még nem kanonizált épületeket (mint pl. a MÁVAG munkástelepét, illetve annak báltermét, vagy a Bécsi úti városiház-csoportot) az európai művészettörténetben már elismert társaik mellé.

A sorozatszerkesztőt pedig dicséret illeti a témaválasztás miatt. Hiszen mindenki azt gondolná, hogy a lakótelepekről teljesen fölösleges írni. Társadalomtudományos szöveggként még elfogadható lehet, hiszen ezek az életterek számos társadalomtörténeti, szociológiai, urbanisztikai kérdést vetnek fel. A nyolcvanas–kilencvenes években végbement térbeli fordulat nyomán pedig a várostörténet-írásban egyre szélesebb konszenzusnak örvend az a belátás, hogy az épületek nem csupán díszletek. Az építészettörténetben viszont ez az épületanyag nem képvisel igazi értéket, általában csak mint a korszak jellemzője jelenik meg. Hasonlóképpen hiábavalónak tűnhet egy ilyen könyvet egy fővárosi helytörténeti sorozat részeként kiadni, hiszen már a szó is elborzaszthatja a Kádár-kor lakótelepeit valaha is látott vásárlót. Ferkai tudja ezt, és előszavában a századforduló telepeivel csinál kedvet az olvasáshoz. Pontossága, műveltsége, elfogulatlansága aztán észrevétlenül végigkalauzolja az olvasót azokon a lakótelepeken is, amelyek ha mellettük elmegy, vagy bennük lakik az ember, csak lesajnálást, iszonyodást váltanak ki. Többnyire persze csupán a téglaházak lakóinak sztereotípiája ez, hisz sokan nemcsak azért szeretik ezeket a lakókörnyezeteket, mert elérhető lakóhelyet jelentek. Hétköznapi példák bizonyítják, hogy lakható és szerethető is lehet ez a fajta épülettípus.

A sztereotípiák hibájának elkerülése az a másik momentum, amely miatt ezt a könyvet fontosnak tartom. A szocializmus időszaka egész Európában kurrens téma lett a tudományosságban, de a divatban vagy a designban is. A forrásbőségnek köszönhetően a szaporodó számú igényes történeti feldolgozások mellett a kultúra egyéb területei – a fizetőképes közép- és idősebb korúak nosztalgizálását kihasználva – hangzatos című kiállítások és könyvek révén próbálják kiszolgálni a divatot. A tudomány és a piac határán persze mindig is ingoványos a terep, és csak kevés szakember van, aki a hitelesség és az érthetőség tehetségével egyaránt rendelkezik. Manapság azonban a tárlatok és kiadványok kurátorai, szerkesztői, szerzői nemegyszer végiggondolatlan koncepciók alapján, a szakmaiságot, a pontosságot nélkülöző rendezvények, könyvek életre hívásának, a pro vagy kontra ferdítéseknek, érzelmi túlhajtottságoknak a hibájába esnek. Nem kárhoztatható, ha egy korszakkal foglalkozó kutató személyes érintettsége miatt elfogult gyermek- vagy ifjúkora eseményeivel, helyszíneivel, tárgyaival szemben. De súlyos hiba, ha magánéletének ezt a szeletét a szubjektivitás deklarálása nélkül tárja a közönség elé.* A hely, mint egy rangos múzeum, vagy egy neves kiadó által kiadott könyv, ha akarjuk, ha nem, adatokat, képeket,

* Budapesti Történeti Múzeum: <http://szocialistadivat.hu>

szemléletet kanonizál. A történeti, kronológiai pontosságot tárgyak és események színek vagy hangulatok szerinti csoportosítására felcserélni a laikus fiatalok számára félrevezető, azok számára pedig, akik átélték az adott időszakot, a szakmaiságot hiteltelenné teszi el.

Ez a pontatlanság, az elfogultság és az írástudói felelősség hiányát felmutató viselkedés teljességgel hiányzik Ferkai András könyvéből. Számára létezik az írásos és tárgyi forrásokon keresztül megismerhető múlt, amelyet a történész faggathat, s ha szükséges, oldott stílusban, ha lehetséges, következetesen és hiánytalanul adatolva beszélheti el azt olvasóinak. Ez az, amiért műve hiánypótló lehet az építész, építészettörténész szakmának ugyanúgy, mint azoknak a történészeknek, akik a munkáskolóniákat, a két világháború közti középosztályt vagy a Kádár-kort kutatják.

Lantos Edit

Pest története és művészete. Szerk.: DÉRY ATTILA.

[Budapest], Terc, 2005. [Budapest építészeti topográfia 1.] 213 p.

Belváros – Lipótváros. V. kerület. Szerk.: DÉRY ATTILA.

[Budapest], Terc, 2005. [Budapest építészeti topográfia 2.] 420 p.

Terézváros – Erzsébetváros. VI. – VII. kerület. Szerk.: DÉRY ATTILA.

[Budapest], Terc, 2006. [Budapest építészeti topográfia 3.] 706 p.

Józsefváros: VIII. kerület. Szerk.: DÉRY ATTILA.

[Budapest], Terc, 2007. [Budapest építészeti topográfia 4.] 492 p.

Szélesebb körű építészettörténeti kutatások folytatásának elengedhetetlen feltétele, hogy pontos, megbízható adatokat tartalmazó topográfiai álljanak a szakterület művelőinek rendelkezésére. Ilyen adattárakat azonban csak nagyon mélyreható alap kutatások eredményeinek feldolgozása és rendszerezése után lehet összeállítani és közzétenni. Ezért azt mondhatjuk, hogy egy város építészettörténeti topográfiai nem pusztán közvetítik az alap kutatások eredményeit, hanem a további részlet kutatásokhoz nélkülözhetetlen kiinduló forrásként is kell, hogy szolgáljanak. Annak ellenére, hogy ennek megvalósítása milyen hihetetlenül nagy munkát igényel, Déry Attila vállalkozásának vannak előzményei. Ezek között kell említenünk Pogány Frigyes és munkatársai,^{*} Zakariás G. Sándor,^{**} valamint Ferkai András,^{***} illetve Ferkai és munkatársai

* POGÁNY FRIGYES (szerk.): Budapest műemlékei I. Budapest, Akadémiai, 1955. [Magyarország műemléki topográfia IV.]; POGÁNY FRIGYES (szerk.): Budapest műemlékei II. Budapest, Akadémiai, 1962. [Magyarország műemléki topográfia VI.]

** ZAKARIÁS G. SÁNDOR: Budapest. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1961. [Magyarország Művészeti Emlékei 3.]

*** FERKAI ANDRÁS: Buda építészete a két világháború között. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézete, 1995.